

1927 Sanayi Sayımı

Cumhuriyetin kuruluş döneminde kamu yönetimine, ekonomiye, toplumsal yaşama ilişkin bilginin, bir merkezde toplanması zorunluluğu kendini hissettirmiştir. Bu zorunluluk doğrultusunda, 1926 yılında Başbakanlığa bağlı bir İstatistik Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Teşkilatın ilk Genel Müdürü bir Belçikalıdır. Bu Genel Müdürlük konuya vâkif genç elemanlarla takviye edilmiş, veri derleme, tasnif ve analizleri konusunda tam yetkili olarak çalışmaya başlamıştır. Genel Müdürlüğün ilk faaliyeti nüfus, sanayi ve tarımda sayım yapmak olmuştur. 1927 yılında yapılan bu üç sayım neticesinde genç cumhuriyetin, üretim güçlerinin genel durumuyla ilgili sayısal veriler elde edilmiştir.

1927 tarihli Sanayi Sayımı, 2 Haziran 1926 tarih ve 893 sayılı Nüfus Sayımı Kanunu ve 2 Haziran 1927 tarih ve 1152 sayılı İstatistik Kanunu uyarınca Cumhuriyetin kuruluşundan sonra uygulanan ilk sayımlar olurken; alınan neticeler ise ilk güvenilir bilgiler olmuştur. Bu konuda uygulanan ikinci sayım 1951 ve üçüncüsü de 1964 yıllarında yapılmıştır. Böylece ülkemizde ilk sistematik sayım, 1927 yılı Aralık ayında “*ülkede mevcut bulunan tüm sanatlara ait bilgi almak*” amacıyla düzenlenmiştir.

1927 Sanayi Sayımını önemli kılan; kullanılan tarif ve metodolojinin dönemin Birleşmiş Milletler tavsiyelerine çok yakın oluşu ve dünya istatistikçileri arasında isim yapmış Belçikalı uzman Camille Jacquart tarafından İstatistik Genel Müdürü olarak bizzat yönetilmesidir. 1927 sayımı sonuçları 1928 yılında İstatistik Genel Müdürlüğü tarafından İstanbul Cumhuriyet matbaasında Arap harfleri ile bastırılmıştır. Mevcudunun kalmaması ve ilk nüshasının da Arap harfleri ile basılı olması nedeni ile 1927 Sanayi Sayımı kitabı, Latin harflerine çevrilerek ve sadeleştirilerek Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından 1969 yılında yeniden basılmıştır.

İstatistik Genel Müdürlüğü tarafından 1927 sayımına dair esaslar ve usuller detaylı bir şekilde belirtilmiştir. Buna göre:

“ Türkiye’de sanayi müesseseleri sayımı küçük ve pek küçük sanayi işletmelerin çokluğu ve bunların önemli bir kısmının esnaf atölyeleri halinde bulunması dolayısıyla zorluk arz etmektedir. Türkiye gibi sanayi inkişafın ilk basamağında bulunan bir memleket için el sanayi ve esnaf sanayi, sanayi faaliyetinin umumi şekli olduğuna göre, memleket sanayine şamil bir ankette bu nevi sanayi hariç bırakılabilir miydi? Asıl sanayi müessese ile küçük sanayi veya ev sanayi arasındaki hududu tespitte müsait umumi bir makyas bulunmadığından böyle bir tekrifi düşünmek de kabil değildi.

Sanatı işleyen kimsenin oturduğu evden ayrı bir atölye, fabrika, ev ve hammaddeyi makine aracılığı ile işlemek için toplanmış, işletenin ailesine yabancı birkaç kişinin bulunmasını gerektiren esas sanayi ile ev sanayiye ayırmak gerekmiştir. Ancak bunları ayrıca yazarak sanayi faaliyetinin alanını daha iyi bir şekilde tanımak kabil olsa da Türkiye’de böyle bir yol izlenmesi evlerdeki atölyeler hakkında bir kayıt ve bilgi bulunmadığı için mümkün olmamıştır. Bu nedenle, 28 Ekim 1927 Genel Nüfus Sayımı için binalar istatistiği yapılırken, İstatistik Genel Müdürlüğü esas sanayi ve ev sanayiye ayırmak üzere, bütün binalar hakkında kullanılışlarına göre özel cetveller yaptırmıştır. Bunun için her yerde içinde bir veya birkaç kimsenin sınaî bir iş yaptıkları binaların ve yerlerin listesi hazırlanmıştır. Bunun temel nedeni de ev sanayi sayılamayacak ama memleketin sanayi bölümünün en önemli bölümünü oluşturan genellikle kasabaların ortasında toplanan baraka ve dükkânlarda yerleşmiş bulunan ev sanayisine benzeyen atölyelerdeki sanayi faaliyetlerini de sayım kapsamına almaktır. Bu atölyelerin sayıma dâhil edilmesinin bir sebebi de sayım için bütün mevkilerde evler dışında açılmış ve içinde sınaî bir iş yapılan bütün evlerin yazılı bulunduğu çizelgelerin elde mevcut olmasıdır. Aynı zamanda sayım memurlarına ve o yerin idare amirlerine numarataj ve binalar cetvelinde bazı binaların

sayım dışı kalıp kalmadığının incelenmesi salık verilmiş ve gereğinde taşocakları ile tuz çıkartan işletmeler gibi bina dışında açıkta çalışan sanayicilerin isimlerini de bu cetvellere işlemeleri istenmiştir. Böylece İstatistik Genel Müdürlüğü sınaî müesseseler adını verdiği müesseseleri saymaya ve yazmaya ve bu arada anketin sonuçlarına göre müesseselerde çalışan kişilerin önemini, motor kullanıp kullanmamasını da göz önüne alarak esas sanayiye bağlı bulunmayan küçük esnaf topluluğunun bulunduğu yerleri, esas sanayinin pek az olan atölye ve fabrikalarından ayırma imkânı bulmuştur. Sanatları işleten kimselere dağıtılan bülten modeli, sanayinin koşulları ve gelişmesi hakkında istenen bilgileri verecek soruları içermek üzere hazırlanmıştır.”

1927 Sanayi Sayımı nüfus sayımına değil bina sayımına dayanmaktadır. 28/10/1927 tarihli nüfus sayımında tespit edilen binaların listeleri sayım memurlarınca dağıtılmış ve bu listelerde yazılı olan binalar ziyaret edilmiştir. Hazırlanan sayım bültenleri 1927 Aralık ayında sayım memurları tarafından dağıtılmıştır. Sayımdan en iyi randımanı alabilmek için ücretli memur kullanılması tercih edilmiştir. Sayım yapan memurlara bülten başına 50 kuruş ücret ve dağıtım yerlere gidenlere de bülten başına ayrıca 50 kuruş harcırah ödenmiştir. Soru sorulan sanayici de vereceği cevapların doğruluğundan da sorumlu tutulmuştur. Ayrıca soru sorulan sanayici cevap vermekten kaçındığı zaman, sayım memuru önce sayımın amacını ve müeyyidelerini izah etmekle mükellef tutulmuş, fakat sanayici bu daveti dinlemezse o zaman kanun müeyyidesi tatbik olunmuştur.

Sayım memurları bültenleri toplarken kendilerine verilen listelerdeki sanayi müesseselerinin her birisi için bir bülten doldurup doldurmadığını araştırmak zorunda olarak, ayrıca bütün sorulara cevap verilip verilmediğini ve verilen cevapların gerçeğe uygun olup olmadığını da incelemeye zorunlu tutulmuşlardır. Sayım memurları bundan sonra bültenleri sanayi müdürlüğü olan yerlerde sanayi müdürleri ve memurları arasından seçilmiş ve Vali tarafından uygun görülen bir denetleyiciye vermişler, diğer mahallerde bu denetleme işi idare memurlarından birine yaptırılmıştır. Denetçiler de kendilerine sayım memurları tarafından verilen bültenleri binalar cetveli ile karşılaştırarak, eğer uygun bulmadıkları bir durum var ise sayım memurları uygunluk bulunmayan müesseselere yeniden uğrayarak eksik bültenleri tamamlamak üzere çalışmışlardır. Denetçiler bundan sonra bültendeki cevapların doğru olup olmadığını incelemişler ve denetleme işlemi bittikten sonra İstatistik Genel Müdürlüğü bültenleri yeniden bir incelemeden geçirilmiş ve bülten bazı bilgilerin yanlış veya eksik olmasından dolayı geldikleri yerlere geri gönderilmiştir.

1927 sayımında birim olarak, “*san’at müessesesi*” kabul edilmiştir. San’at müessesesi denilince “*mesken haricinde ayrı bir bina veya mahalde bir veya müteaddit kimselerin herhangi bir maddeyi işletmek, şeklini değiştirmek, imal veya istihsal eylemek için çalıştıkları yer*” anlaşılmaktadır. Bu tarife göre sınaî tahrir, imalathaneler, fabrikalar, maden ocakları, maden kuyuları ve atölyeler dâhil edilmiştir. “*Bina*” kelimesi dar anlamda alınmamış ve “*mahal*” kelimesi de ilave olunmuştur. Bir takım kimselerin herhangi bir sanatı açıkta kendilerini koruyacak bir bina olmaksızın dahi icra edebilecekleri kabul olunmuştur. Bu nedenlerle küçük sanayi sayıma dâhil edildiği halde ev sanayi sayımdan hariç tutulmuştur. Bundan başka, sokakta seyyar olarak yapılan sanatlar, vilayet ve kaza merkezleri haricinde su ve yel değirmenleri, zirai ürünler ile deniz ve kara avcılarının üretimleri, ticaret, bankacılık ve serbest meslekler sayıma dâhil edilmemiştir. 1927 sayımının ziraatle ilgisi, zirai mahsullerin muhafazası, şekil değiştirmesi gibi uygulamaları kavramış olmasıdır. Bunlar dışında, terziler, kunduracılar, saraçlar, kazancılar, bakırcılar, mesken ve ikametgâhlarından ayrı bir atölye ve binada icrâ-yı sanat edenlerden bir kişiden ibaret bulunanlar, zirai bir uygulamaya bağlı olmamak şartıyla, zirai mahsuller ile deniz ve kara avcılarının ürünlerin muhafaza ve değiştirme işi, hükümet, vilayet ve belediyenin elinde bulunan sanayi müesseseler sayıma dâhil edilmiştir.

Başlıca gelir kaynağı tarım olan ve sanayi faaliyeti her şeyden evvel toprak mahsullerini değiştirmeye yönelmiş bir memlekette sanayinin ayrılmasını, işlenen ham maddenin mahiyetine oturtmak zorunluluğu mevcut bulunduğundan sanayinin gelişmesindeki meyil ve tarım ile sanayi arasında var olan bağlantı hakkında fikir almak mümkün olmuştur. 1927 sayımı sanayi sınıfları listesi bu esasa göre düzenlenmiştir. Bunun dışında nakliyat sanayii ile ilçe ve il merkezleri dışında bulunan su ve yel değirmenleri sayıma katılmamıştır.”

1927 Sanayi Sayımında Sanayi Sınıfları aşağıdaki gibidir:

1. İstihraç Sanayi (Maden Çıkartma Sanayi)
2. Tarım Evcil Hayvanlar Balık ve Av Ürünleri Sanayii
3. Dokuma Sanayi
4. Ağaç Mamulleri ve Sair Maddeler
5. Kâğıt ve Karton Sanayi
6. Maden Sanayi, Maden İşletme ve Makine İmalatı Sanayi
7. Bina ve İnşaat Sanayi
8. Kimya Sanayi
9. Karma Sanayi
10. Çeşitli Sanayi (Şemsiye imalat, bavul imalat, tuz ve kahve hazırlanması, motor, su, ışık dağıtım sanayi, vb.)

1927 sanayi sayımında, sanat müesseseleri, en küçük esnaf atölyelerini de içine almak üzere, kelimenin en geniş anlamı ile sanayi müesseseler sayısı 65.245 olarak tespit edilmiştir. Bu sanayide çalışanlar miktarı 256.855’dir. Bu sayım sonuçlarına göre, işletme başına ortalama 4 işçi düşüyor olsa bile, bunların % 36’sı sadece 1 işçi ve bir diğer % 36’sı da 2 ile 3 işçi çalıştıran işyerleriydi.

Aşağıdaki tablo bu sayıların sanayi sınıfına göre bölünüşünü göstermektedir.

Tablo 1:

Sanayi Sınıfları	İşletme Sayısı	%	Çalışanlar Sayısı	% Oranı
Maden Çıkarma (İstihraç sanayi)	556	0.85	18.932	7.37
Tarım, evcil hayvanlar, balık ve ev ürünleri sanayi	28.439	43.59	110.480	43.01
Dokuma sanayi	9.353	14.34	48.025	18.70
Ağaç sanayi ve diğer bitki maddeleri sanayi	7.896	12.10	24.264	9.45
Kâğıt ve karton sanayi	348	0.53	2.792	1.09
Maden sanayi, maden işleme ve makine onarımı ve imalatı	14.752	22.61	33.866	13.18
Bina ve inşaat sanayi	2.877	4.41	12.345	4.81
Kimya sanayi	697	1.07	3.107	1.21
Karma Sanayi	16	0.02	455	0.18
A. Elektrik Sanayi	90	0.14	1.350	0.52

Çeşitli Sanayi B. Diğer çeşitli sanayi	221	0.34	1.239	0.48
Toplam	65.245	100.00	256.855	100.00

Bu tabloda işletme sayısına göre en yüksek yeri tarım ürünleri ve tarım ürünlerinin ayrıntılarının hazırlanması ve değişmesi ile uğraşan sanayi almaktadır. Bu sanayiye ait müesseselerin sayısı 28.439 yani genel toplamın % 43.59'unu oluşturmaktadır. Bundan sonra 147.752 müessese ile maden sanayi gelmektedir. Bu da toplamın % 22.61'ni, dokuma sanayi 9.353 müesseseden ibaret olarak üçüncü derecede toplamın % 14.34'nü, ağaç mamulleri sanayi 7896 müessese ile toplamın % 12.10'nu kapsamaktadır ki sade dört sınıfta bütün sanayinin toplam olarak % 92.64'ü bulunmaktadır. Bu sınıflardan yalnızca birinci ve ikincisi genel toplamın toplam olarak % 66.20'sini kapsamaktadır.

Müesseseler çalışanlar sayısında da aynı bölünme görülmektedir. Yalnız bu bölünmede 110.480 kişi ile toplamın % 43.01'ini dolduran tarım sanayiden sonra dokuma sanayi ikinci dereceyi, yani 48.025 kişi ile toplamın % 18.70'ini işgal etmektedir. Maden sanayi 33.866 kişi ile toplamın % 13.18 kısmını, ağaç ürünleri sanayi 24.624 kişi ile % 9.45'ini teşkil etmektedir. Bu dört sınıftaki çalışanlar sayısı genel müesseselerde çalışanların toplam olarak % 84.34'üne erişmektedir. Bu oranlardan anlaşılıyor ki sanayi Türkiye'de 1927 yılında henüz yeterince çeşitlenmemiştir. Bu dört sınıf hariç olmak üzere sanayinin gelişmesi pek zayıftır.

Sanat müesseseleri çalışanlar sayısına göre 9 bölüm üzerine ayrılmıştır ve aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 2:

Çalışanlar Sayısına Göre Müesseseler	Kesin Sayılar	% Oranı
Bir kişilik müesseseler	23.316	35.74
Bir kişi ve aile efradından kurulu müesseseler	4.914	7.53
2 ve 3 kişilik müesseseler	23.332	35.76
4 ve 5 kişilik müesseseler	7.683	11.78
6 ve 10 kişilik müesseseler	3.940	6.04
11-20 kişilik müesseseler	1.188	1.82
21-50 kişilik müesseseler	551	0.84
51-100 kişilik müesseseler	166	0.25
100 ve daha fazla kişilik müesseseler	155	0.24
Toplam	65.245	100.00

Bu tabloya bakıldığında, sayım içine alınan küçük atölyeler sayısının çok önemli olduğu görülmektedir. İlk 3 gruptaki müessese sayısı toplam olarak 51.562'dir ve genel müessese sayısının % 79.03'ünü teşkil eder.

Diğer taraftan sanayi sayımında, sanayide toplam olarak 163.548 beygir kuvvetinde 4.850 motor bulunduğu ortaya çıkmıştır. Elektrik motorları genel motor gücünün 53.03'ünü kapsamaktadır. Sanayi işletmelerinin motor gücü kullanıp kullanmadıklarına göre ise 2822 işletmenin yani genel işletmelerin % 4.32'sinin motor kullandığı ve 62.423'ünün yani % 95.68'inin motor kullanmadığı anlaşılır.

Sayımında, sanayi sınıflarındaki çeşitli tür motorların kullanıldığı yerlerin çokluğu ise aşağıdaki gibi sonuçlanmıştır:

1. Su ile çalışan motorların özellikle tarım sanayiinde,
2. Buharlı motorların, tarım sanayi ile dokuma sanayi ve ağaç ürünleri sanayiinde,
3. Gaz yağı ile çalışan motorların tarım sanayiinde,
4. Petrol ve yağ ile işleyen motorlar tarım sanayi ile maden sanayi, dokuma sanayi ve ağaç mamulleri sanayiinde,
5. Rüzgâr ile işleyen motorların aşağı yukarı yalnız maden çıkarma sanayiinde,
6. Elektrik motorlarının tarım sanayiinde, maden sanayiinde ve elektrik sanayiinde kullanıldığı ortaya çıkmıştır.

İşletmelerde çalışan insanların sanayi grupları ve cinsiyetlerine göre bölünüşü ise sayımda aşağıdaki gibi sonuçlanmıştır:

4 veya daha çok insan bulunan 13.683 işletmedeki,

10.941 patronun 10.786'sı erkek ve 155'i kadın,

10.299'u Türk, 642'si yabancı,

7.817 memurun, 6.208'i erkek ve 1.609'u kadın,

7.115'i Türk, 702'si yabancı,

147.128 işçinin 109.488'i erkek ve 37.640'ı kadın,

146.781'i Türk ve 347'si yabancı,

22.684'ü 14 yaşından küçük, 124.444'ü 14 yaşından büyüktür.

1927 sanayi sayımının sorunlarından birisi de çeşitli sanayinin son yıl içinde hem yabancı ülkelere hem de yurt içinden bularak kullandığı hammaddenin kıymeti ile ilgili olmuştur.

1927 yılında sanayide kullanılan hammaddenin kıymeti 232.665.000 liraya ulaşmıştır. Bu toplamın % 66'sı tarım sanayiine ait bulunmakta ve dokuma sanayii de buna eklendiği zaman % 83 oranı elde edilmektedir. Bu hammaddenin % 12.62'si yabancı ülkelere gelmekte ve bunun en önemli kısmı, kâğıt ve karton sanayiine ve % 22'si de dokuma sanayiine ait bulunmaktadır.

Üretim kıymeti toplamı ise, 432.741.000 liradır. Bu miktarın 281.605.000 lirası tarım ürünleri sanayiine ait olup toplamın % 65'ini; 76.366.000 lirası da dokuma sanayiine ait olmak üzere toplamın %18'ini teşkil ediyordu. Bununla beraber Türkiye'de bulunan tüm dokuma sanayiinin, sayım içine katılmadığını belirtmek gerekmektedir.

Elçin YILMAZ

KAYNAKÇA

CİLLOV, Haluk, "İktisadi İstatistiklerimizde 50 Yıllık Gelişmeler", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Yıl:1970 Cilt: 30 / Sayı:1, ss. 27- 46.

CİLLOV Haluk, "Türkiye'de Sanayi Sayımları", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Yıl: 1952, Cilt :13 / Sayı :1, ss. 199-228.

ÇAVDAR, Tevfik, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

ÜLKEN, Yüksel, **Atatürk ve İktisat**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984.

YERASİMOS, Stefanos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye -I. Dünya Savaşı'ndan 1971'e**,Gözlem Yayınları, 1977, İstanbul.

Sanayi Sayımı 1927, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1969.

23/11/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/1927-sanayi-sayimi/?pdf=3252> adresinden erişilmiştir